

Фізеші Октавія Йосипівна,

ORCID ID: 0000-0003-0423-3154

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту

Мукачівський державний університет

ОСВІТНІ РЕФОРМИ В ЗАКАРПАТТІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ: ОСВІТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

EDUCATIONAL REFORMS IN TRANSCARPATIA IN THE SECOND HALF OF THE XIX-TH – EARLY XX-TH CENTURIES: EDUCATIONAL DISCOURSE

Вивчення та аналіз причин, ходу та наслідків реформ, які впродовж другої половини XIX – початку XX століття залежали від освітньої політики різних держав (Австро-Угорщини, Чехословацької республіки), яким територіально підпорядковувалося Закарпаття, дозволить виокремити їх здобутки й актуалізувати позитивний ретродосвід у сучасних умовах реалізації освітніх реформ, зокрема в узгодженні освітніх процесів у межах полікультурного регіону Закарпаття в єдиній державній освітній політиці, спрямованій на консолідацію суспільства в інтересах захисту та оборони цілісності й незалежності України.

Мета дослідження – виявлення особливостей і тенденцій проходження освітніх реформ у Закарпатті другої половини XIX – початку XX століття.

Методи дослідження: *пошуково-бібліографічний* для вивчення бібліотечних каталогів, бібліографічних та довідникових видань з метою аналізу історико-педагогічного контексту реформування освіти та шкільництва в Закарпатті; *класифікації та систематизації* науково-літературних джерел для визначення понятійно-категоріального апарату та об'єктивних даних з проблеми дослідження; *історико-географічний* з метою визначення впливу освітньої політики різних держав, до складу яких входили закарпатські землі, на процес реформування освітньої галузі; *історико-парадигмальний* з метою виявлення особливостей і тенденцій освітніх реформ.

Результати. Освітня реформа 1868 р. була ініційована на урядовому рівні та активована в результаті прийняття Закону XXXVIII «Про народну освіту», що зумовило трансформації на *системно-структурному* (структуризація освітніх рівнів, чітке регламентування строків навчання, встановлення вертикалі «держава – громадське самоврядування – школа»), *організаційно-освітньому* (визначення вимог до освітніх закладів, секуляризація від церкви, закріплення права на рідномовне навчання, обов'язкова початкова освіта) та *педагогічно-змістовому* (стандартизація навчальних планів, навчальних програм, державний контроль за змістом освіти) рівнях. Наслідки реформи 1868 р. сприяли розширенню мережі закладів освіти, інтеграції підручникотворення, створення методичної літератури для вчителів, педагогічних журналів тощо. Освітня реформа 20–30 рр. XX ст. носила характер «згори – вниз» з одночасною широкою підтримкою на локальному (місцевому) рівні через активну участь в її реалізації Шкільного реферату Цивільної управи Підкарпатської Русі та передової педагогічної громадськості краю. Реформа характеризувалася системними освітніми трансформаціями на *системно-структурному рівні* (розуміння освітніх процесів як невід'ємної частини державотворення, закладів освіти як засобів розвитку людського суспільства, розширення мережі закладів освіти в гірських та віддалених районах, розвиток закладів професійної підготовки), *організаційно-освітньому рівні* (задоволення потреб різних національностей у рідномовному навчанні, подолання неписьменності місцевого населення, встановлення обов'язкової восьмирічної освіти) та *педагогічно-змістовому рівні* (демократизація та гуманізація змісту освіти, краєзнавчий та державотворчий характер освіти, стандартизація змісту освіти, варіативність освіти тощо).

Ключові слова: освітні реформи, системні освітні трансформації, історія педагогіки, Закарпаття.

The study and analysis of the causes, progress and consequences of the reforms, which during the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries depended on the educational policy of various states (Austria-Hungary, the Czechoslovak Republic), to which Transcarpathia was territorially subordinated, will allow us to separate their achievements and actualize positive retro experience in modern conditions of implementation of educational reforms, in particular, in the coordination of educational processes within the multicultural region of Transcarpathia in a unified state educational policy aimed at the consolidation of society in the interests of protecting and defending the integrity and independence of Ukraine.

The purpose of the research is to identify the peculiarity and trends of educational reforms in Transcarpathia in the second half of the XIX-th and early XX-th centuries.

Research methods: search and bibliographic for the study of library catalogs, bibliographic and reference publications in order to study the historical and pedagogical context of reforming education and schooling in Transcarpathia; classification and systematization of scientific and literary sources to determine the conceptual and categorical apparatus and objective data on the research problem; historical and geographical in order to determine the influence of the educational policy of various states, which included Transcarpathian lands, on the process of reforming the education sector; historical and paradigmatic in order to identify the peculiarity and trends of educational reforms.

The results. The educational reform of 1868 was initiated at the government level and activated as a result of the adoption of the XXXVIII Law 'On Public Education', which led to systemic and structural transformations (structuring of educational levels, clear regulation of study periods, establishment of the vertical 'state – public self-government – school'), organizational-educational (definition of requirements for educational institutions, secularization from the church, consolidation of the right to mother-tongue education, compulsory primary education) and pedagogical-content (standardization of curricula, educational programs, state control of the content of education) levels. The consequences of the reform of 1868 contributed to the expansion of the network of educational institutions, contributed to the intensification of textbooks, methodical literature for teachers, pedagogical magazines, etc. Educational reform of the 20–30s of the XX-th century had the character of 'top-down' with simultaneous broad support at the local level due to the active participation in its implementation of the School Essay of the Civil Administration of Subcarpathian Rus and the advanced pedagogical community of the edge. The reform was characterized by systemic educational transformations at the systemic and structural level (understanding of educational processes as an integral part of state formation, educational institutions as means of development of human society, expansion of the network of educational institutions in mountainous and remote areas, development of vocational training institutions), at the organizational and educational level (meeting the needs of different nationalities in mother tongue education, overcoming the illiteracy of the local population, establishing a mandatory eight-year education) and pedagogical-content level (democratization and humanization of the content of education, local history and state-building nature of education, standardization of the content of education, variability of education, etc.).

Key words: educational reforms, systemic educational transformations, history of pedagogy, Transcarpathia.

Вступ. Історико-педагогічна ретроспектива становлення та розвитку початкової освіти в Україні засвідчує про проведення великої кількості реформ, різних за цілями, напрямками, результатами. Справедливим є твердження, що «освіта у ХХІ столітті – це далеко не лише надання знань і виховання особистості. Освіта в добу глобалізації та високих технологій – це фактор соціальної стабільності, економічного добробуту країни, її конкурентоспроможності та національної безпеки. Тому освіту не можна і надалі стереотипно відносити до сфери відомчої чи галузевої політики, а варто підходити до неї як до загальнонаціональної, стратегічно важливої проблеми» [3, с. 14–15]. Відтак актуалізується необхідність вивчення та аналізу причин, ходу та наслідків освітніх реформ в умовах полікультурного регіону – Закарпаття, які впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ століття залежали від освітньої політики різних держав (Австро-Угорщини, Чехословацької республіки), яким територіально підпорядковувалися закарпатські землі. Узагальнення актуального ретродосвіду дозволить виокремити їх здобутки й адаптувати до сучасних умов реалізації освітніх реформ, серед яких – узгодження освітніх процесів у межах полікультурного регіону Закарпаття в єдиній державній освітній політиці, спрямованій на консолідацію суспільства в інтересах захисту та оборони цілісності й незалежності України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняному науковому дискурсі для означення освітніх процесів та змін найчастіше використовують поняття «реформа освіти» (Л. Березівська, А. Василюк, А. Сбруєва та ін.), «освітня трансформація» (О. Брусилівська, А. Василюк, О. Фізеші, Д. Харгрівс, Н. Щубелка та ін.), «освітні зміни» (М. Фуллан та ін.). У контексті нашого дослідження ми розуміємо освітню реформу як «процес здійснення різних за масштабністю та характером перетворень системи шкільної освіти в цілому або окремих її складових, ініційованих та поширюваних як «згори вниз» (урядовий рівень), так і «знизу вгору» (громадсько-педагогічний рівень), у контексті взаємозалежних зовнішніх (суспільно-політичних, соціально-економічних) та внутрішніх (педагогічних) чинників на процесуальному (організаційному) і змістовому (педагогічному) рівнях», «неперервним потоком різномасштабних змін системи шкільної освіти у складі державної освітньої політики, закріплених на законодавчо-адміністративному рівні» [1, с. 71], що узагальнює змістові складники освітології як наукового напрямку міждисциплінарного дослідження сфери освіти.

Процес розвитку освіти та шкільництва Закарпаття другої половини ХІХ століття – початку ХХ століття був об'єктом наукової риторики А. Боднаря, Є. Задорожного, В. Гомонная, А. Ігната, Г. Розлуцької, Ч. Фединець, А. Чуми та ін. Розвиток

початкової школи Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини XIX – початку XX століття виступив предметом окремого наукового дослідження О. Фізеші, в якому поняття «системна освітня трансформація» трактується як «підпорядковано-приспосувальні зміни освітнього простору закарпатського регіону в залежності від привнесеної законотворчої, освітньої, мовної тощо політики державою-домінантом та відстоювання національних особливостей у полікультурному регіоні» [11, с. 49].

Мета статті – виявлення особливостей і тенденцій проходження освітніх реформ у Закарпатті другої половини XIX – початку XX століття.

Методи дослідження: *пошуково-бібліографічний* для вивчення бібліотечних каталогів, бібліографічних та довідникових видань з метою аналізу історико-педагогічного контексту реформування освіти та шкільництва в Закарпатті; *класифікації та систематизації* науково-літературних джерел для визначення понятійно-категоріального апарату та об'єктивних даних з проблеми дослідження; *історико-географічний* з метою визначення впливу освітньої політики різних держав, до складу яких входили закарпатські землі, на процес реформування освітньої галузі; *історико-парадигмальний* з метою виявлення особливостей і тенденцій освітніх реформ.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що система освіти «є соціокультурною відкритою системою, що поєднує як матеріальні (учні, вчителі, батьки, громадськість, держава і т.п.), так і ідеальні елементи (світогляд, духовний світ особистості, національна свідомість і т.п.), та на певному етапі свого розвитку відображає об'єктивну дійсність: стан суспільно-політичного, соціально-економічного, культурологічного розвитку; в ній відображені вимоги, які зумовлюються потребами суспільства того чи іншого історичного періоду, рівнем розвитку педагогічної теорії та практики, методологічних позицій педагогічної науки тощо» [11, с. 44]. Виходячи з цих положень, зазначимо, що проведенню освітньої реформи в Угорщині другої половини XIX століття передували ряд загальноісторичних подій, серед яких: революція 1848–1849 рр., яка серед інших цілей передбачала й одержання для Угорщини рівних прав з Австрією в складі Австро-Угорської імперії. Сприятливі соціально-економічні (розвиток промисловості, будівництво залізничних доріг, аграрна реформа тощо) та суспільно-політичні (піднесення національної самосвідомості місцевого населення, що активно підтримувалося

Габсбурзькою монархією, поживлення політичного та громадянського руху в краї, активізація друкованих органів тощо) передумови, які спостерігалися після революційних подій, слугували тлом для втілення освітньої реформи, яка була ініційована «згори». З цією метою ще 16 березня 1848 р. було створено Міністерство релігії та народної освіти Угорського королівства, важливим завданням якого стало розробка освітнього закону, який ґрунтувався б на передових засадах європейської педагогіки, а саме: секуляризація школи від церкви, освіти від релігії, перехід на рідномовне навчання в закладах освіти різних типів, обов'язковість початкової освіти тощо. Закон XXXVIII «Про народну освіту» був прийнятий тільки 1868 р. [12], його впровадження призвело до низки системно-структурних змін в освітній сфері Угорщини і, включно, на закарпатських землях. Системність освітньої реформи 1868 р. проявилася в розумінні освіти як однієї з найважливіших галузей розвитку держави, що тісно пов'язувалася з усіма державними інститутами – політикою, економікою, культурою тощо. Законом чітко закріплюється за освітою статус світської, відокремленої від впливу церкви. Разом із тим церковні організації могли виступати засновниками закладів освіти різних рівнів. Закон (§ 6) упроваджував обов'язкову початкову освіту для всіх дітей школоповинного віку: «Всі батьки або опікуни, включаючи й тих, у кого в будинках проживають діти, які є учнями майстра або слугами, зобов'язані власних або ж всиновлених дітей (якщо їх не навчали вдома або ж у приватних навчальних закладах) віддавати до загальних шкіл з 6 до 12-річного або 15-річного віку» [12]. Встановлювалася відповідальність батьків або осіб, які їх замінюють, щодо забезпечення права дітей на освіту, що сприяло налагодженню співпраці в системі «держава – батьки – громадськість». Системний аспект освітньої реформи 1868 р. виявлявся також через участь і співпрацю в освітніх процесах держави, місцевих і релігійних громад, благодійних організацій, приватних осіб, які, згідно із законом, могли виступати засновниками закладів освіти, при цьому зберігаючи основні засади державної освітньої політики. Так, упровадження реформи в Закарпатті сприяло розбудові шкіл, заснованих і утримуваних державним коштом, було створено низку навчальних закладів різних рівнів (початкових і горожанських шкіл, ремісничих училищ, учительських семінарій) за кошти міських, сільських і церковних громад. Структурний аспект освітньої реформи 1868 р. полягав

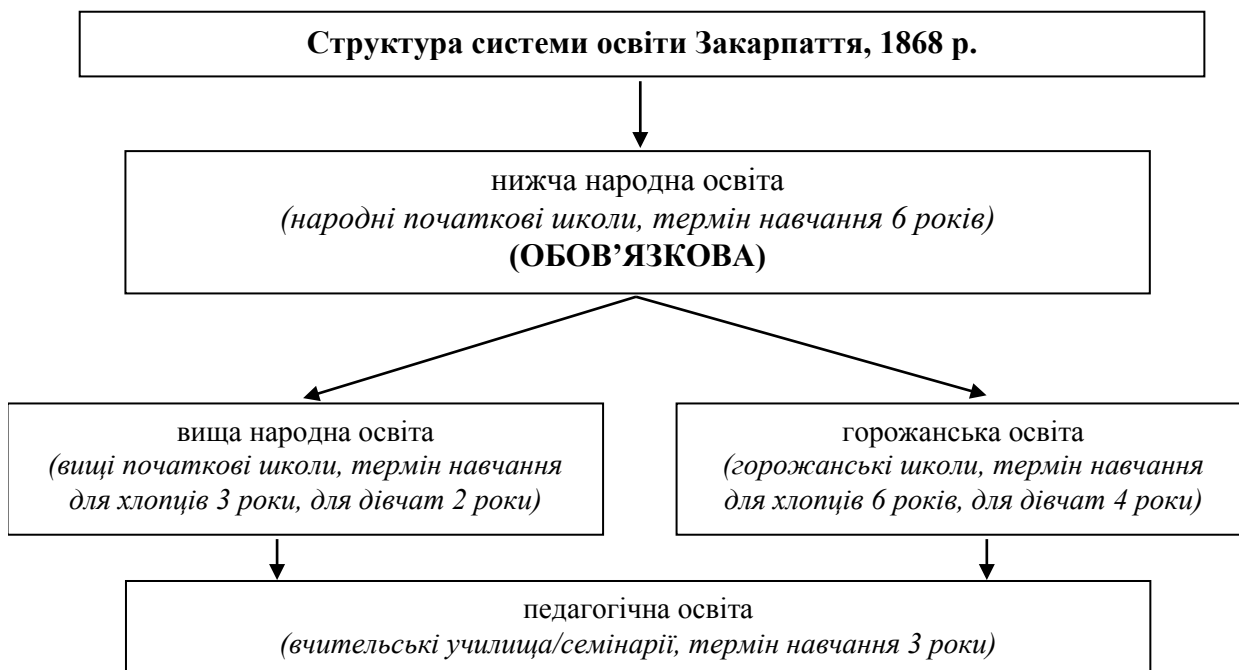

Рис. 1. Структура системи освіти Закарпаття, 1868 р.

у реструктуризації освітніх рівнів та закладів, які забезпечували їх здобуття. Так, на рис. 1 відображено структуру системи освіти та освітніх закладів у Закарпатті другої половини XIX століття.

Як видно з рис. 1, здобувачі освіти після завершення повного циклу навчання в нижчій початковій школі та учні, які досягли дванадцятирічного віку, могли продовжити навчання у вищих народних або горожанських школах. Горожанські школи переважно створювалися у великих містах та містечках краю, навчання в яких відбувалося на платній основі. Також учні з відмінними результатами навчання, які завершили чотири роки навчання у нижчій початковій школі, могли вступати до горожанських шкіл. Зауважимо, що відмінності між вищою початковою та горожанською освітою, насамперед, зосереджувалися навколо змістового аспекту освітнього процесу.

Педагогічно-змістовий аспект освітньої реформи 1868 р. полягав у тому, що вперше на рівні Міністерства релігії та народної освіти були розроблені типові навчальні плани для всіх освітніх рівнів, що сприяло стандартизації змісту освіти, незалежно від місця розташування закладу освіти, його типу, форми власності. На основі типових навчальних планів у шкільних округах державними інспекторами народних шкіл укладалися робочі навчальні плани з урахуванням особливостей та потреб регіону в підготовці підростаючого покоління до виконання трудових функцій. Стандартизація була також притаманна розробці

навчальних програм з різних предметів, передбачених навчальним планом. У табл. 1 наводимо перелік навчальних предметів, вивчення яких передбачалося Законом «Про народну освіту» (1868) в закладах освіти різних освітніх рівнів.

Як видно з табл. 1, зміст освіти в горожанських школах передбачав додаткове вивчення латинської та французької мов, основ бухгалтерського обліку та підприємництва, практична (залежно від потреб регіону) та військова підготовка (для хлопців). Після завершення вищої народної або горожанської школи школярі, які мали високі досягнення в навчанні, могли продовжити здобувати освіту в учительських семінаріях для одержання кваліфікації вчителя народної початкової школи та вчителя ручних робіт (переважно жінки) [12]. У законі в розділі 7 «Вчительські училища» також чітко прописано організаційно-педагогічні вимоги до закладів педагогічної освіти, визначено тривалість навчання, зміст підготовки вчителів для народних початкових шкіл, що може бути окремим напрямком історико-педагогічного дослідження.

До позитивних наслідків освітньої реформи 1868 р. віднесемо також закріплення права на соціальний захист, зокрема йдеться про дітей з незаможних сімей, батьки або опікуни яких частково або повністю звільнялися від сплати за освіту, отримували в безоплатне користування підручники та інше шкільне приладдя. Пільги також закріплювалися й за вчителями, які, згідно із законом, вважалися державними службовцями. Так,

Перелік навчальних предметів для початкових шкіл Закарпаття, 1868 р.

Нижча початкова освіта	Вища початкова освіта	Горожанська освіта
<ul style="list-style-type: none"> – релігія та етика; – письмо й читання; – граматики; – розвиток усного мовлення та мислення; – усний та письмовий рахунок, система вимірювання, грошові одиниці; – вітчизняна географія та історія; – загальна географія та історія; – фізика; – основи природознавства (регіональний аспект); – ознайомчі справи з польових та садово-городніх робіт; – громадянські права та обов'язків; – співи; – фізичне виховання з військовою підготовкою 	<ul style="list-style-type: none"> – релігія та етика; – красне писання й малювання; – рідна мова; – угорська мова (для неугорськомовних шкіл); – арифметика, алгебра з вправами; – географія та історія (загальна та вітчизняна); – вітчизняна конституція; – фізика та природознавство з особливою увагою на сільське господарство та промисловість; – основи сільського господарства; – основи бухгалтерського обліку; – фізичне виховання з військовою підготовкою; – співи; – жіночі ручні роботи (для дівчат) 	<ul style="list-style-type: none"> – релігія та етика; – рідна мова та література; – угорська мова (для національних шкіл); – німецька мова для угорськомовних шкіл (з 3-го року); – математика; – геометрія; – географія – вітчизняна та світова; – історія – вітчизняна та світова; – основи цивільного, приватного та вексельного права; – хімія; – економічна географія; – народне господарство; – сільське господарство або розвиток промисловості (від потреб регіону); – бухгалтерський облік; – статистика; – малювання (геометрія, каліграфія); – співи та музикування; – фізична та військова підготовка (для хлопців)

Джерело: [12]

йдеться про оплату лікарняних листків, виплати у зв'язку зі скрутним матеріальним становищем, пенсійне забезпечення вчителів, а також їхніх дітей через передчасну смерть годувальника тощо.

Загалом, можемо констатувати, що освітня реформа, яка була проведена в 1868 р. як наслідок упровадження основних положень Закону XXXVIII «Про народну освіту», мала позитивні наслідки, які, насамперед, стимулювали розвиток освіти та шкільництва в Закарпатті другої половини XIX століття. Проте зазначимо, що ті демократичні процеси, які були закладені законом у частині провадження рідномовної освіти, зокрема в закарпатських народних початкових школах, поступово згорталися, і вже на початку XX століття Законом XXVII «Про правові відносини у недержавних початкових народних школах та оплаті праці вчителів муніципальних та парафіяльних шкіл» (1907) [13], більше відомим під назвою Закон Арпоні (Lex Arponi), питання рідномовного навчання було вирішене, оскільки в усіх школах запроваджувалося обов'язкове навчання державною – угорською – мовою.

Друга вагома реформа освіти здійснювалася впродовж 20–30 рр. XX століття, коли закарпатські землі вчергове зазнали державно-територіального перерозподілу та, згідно з міжнародними договорами, ввійшли до складу Чехословацької республіки. Чехословацький період (1919–1938 рр.)

переважна більшість істориків називає сприятливим у контексті реформування системи освіти та шкільництва в Підкарпатській Русі. Зокрема, вже в «перше десятиліття на ремонт, модернізацію шкіл, а також на спорудження нових (побудовано 52 навчальні заклади) урядом Чехословаччини виділено більше 41 млн. крон» [9, с. 196]. Відтак, як зазначено в роботі Й. Пешини, кількість народних початкових шкіл зросла майже в 1,5 рази (з 475 закладів у 1920 р. до 727 у 1931 р.), серед них найчисельнішими за ознакою «мова навчання» були школи з русинською мовою навчання, кількість яких зросла на 36% (з 321 закладу в 1920 р. до 425 у 1931 р.). Вражаючим є зростання кількості шкіл з чеською мовою навчання (з 22 закладів у 1920 р. до 158 у 1931 р.), до них також зараховуємо й першу в Європі ромську школу зі словацькою мовою навчання, в якій навчалося 56 дітей-ромів [14, с. 9]. Стрімке збільшення кількості шкіл з чеською мовою навчання, насамперед, зумовлювалося тим, що до Підкарпатської Русі спостерігався притік чехословацьких службовців, інженерів, архітекторів та інших фахівців, які працювали на розбудову інфраструктури й народного господарства краю, а також підтримкою з боку чехословацького уряду шкіл з державною мовою навчання. Цей процес у науковій літературі отримав назву «чехізація освіти», який не завжди викликав підтримку серед місцевого населення [7].

Рис. 2. Структура системи освіти в Закарпатті (Підкарпатській Русі), 1919-1938 рр.

Отже, чехословацьким урядом було прийнято та введено в дію 1922 р. «Малий шкільний закон на Чехах» [4, с. 91–94], який переважно поширювався на території Чехії, Моравії та Сілезії, тоді як на території Словаччини та Підкарпатської Русі поряд з цим законом все ще зберігалися норми Закону XXXVIII «Про народну освіту» (1868). У 1927 р. до Реферату шкільництва в м. Ужгород було надіслано проєкт Закону реформи шкільництва в Чехословацькій республіці [6]. Проведення освітньої реформи в 20–30 рр. призвело до низки системних змін, які переважно відобразилися в підходах щодо розширення мережі навчальних закладів, уведенні обов'язкового восьмирічного шкільного навчання, збільшенні кількості годин на вивчення рідної мови, математики, природознавства, науки про рідний край, визначенні системи штрафів для батьків, діти яких не відвідували школи тощо. На необхідність обов'язкової восьмирічної освіти вказував той факт, що близько 30% учнів школоповинного віку залишалося поза навчанням «по случаю смерти родителів; по болезни самихъ детей: чесоткой, головными болями и лихорадкой; по болезни членов семьи; а в зимние и весенние месяцы по случаю больших сильныхъ морозов; за неимением у детей теплої одежды и соответствующей обуви; въ виду бедности их родителей; невозможная дорога и отсутствие мостов» [8]. Наприкінці 30-их років ця цифра скоротилася до 8%.

Структурний аспект освітньої реформи (рис. 2) стосувався запровадження єдиної обов'язкової народної школи з восьмирічним терміном навчання, що замінила дворівневу модель початкової

освіти, яка діяла за австро-угорського періоду. Окрім народних початкових шкіл, до структури системи освіти Підкарпатської Русі входили горожанські школи, в яких здійснювалася підготовка службовців, фахівців з торгівлі, бухгалтерів тощо. Загалом, за двадцять років чехословацької влади на Закарпатті «було відкрито 21 горожанську школу з руською (українською) і 23 – із чеською мовами навчання. Їх відвідувало понад 11.000 юнаків і дівчат» [2, с. 128] у Берегові, Білках, Великому Бичкові, Великому Березному, Великих Лучках, Волівці, Мукачеві, Нижніх Воротах, Перечині, Тячеві, Ужгороді, Хусті, Чинадієві, Ясінях та ін. Окрім того, в краї діяли також гімназії, учительські семінарії та технічні училища, які забезпечували професійну підготовку робітничих кадрів.

Як видно з рис. 2, закладу вищої освіти в Закарпатті так і не було створено, оскільки як і за австро-угорського періоду, так і за чехословацького періоду, «уряд доводив, що на Підкарпатській Русі немає умов для розвитку вищої школи» [2, с. 128].

Педагогічно-змістовий аспект освітньої реформи зосереджувався навколо питання всебічного та гармонійного розвитку особистості школяра та формування громадянської активності підростаючого покоління, про що зазначалося в програмних документах «Учебні основи для руських шкіл Підкарпатської Русі» (1921) [10], «Нормальні учебні основи для народнихъ (елементарнихъ) школ» (Ужгород, 1930, 1933) [5]: «Школа є складовою частиною громадянського (суспільного) народного, державного та людського устрою. Тому повинна виховувати для

**Перелік навчальних предметів для народних початкових шкіл Закарпаття
(Підкарпатської Русі), 20-30 рр. XX століття**

Учебні основи для руських шкіл Підкарпатської Русі, 1921 р.	Нормальні учебні основи для народних (початкових) шкіл, 1933 р.
<ul style="list-style-type: none"> – релігія; – викладова мова; – письмо; – числення з геометрією; – наука про рідний край; – землепис (географія); – історія; – наука про природу; – фізика; – малювання; – співи; – гімнастика; – жіночі ручні роботи; – релігія; – викладова мова; 	<ul style="list-style-type: none"> – письмо; – початкова наука; – числення з наукою про геометричні тіла; – предметні науки: – краєзнавство: – географія; – історія; – природопис; – фізика; – горожанська наука та виховання; – малювання; – спів; – тілесне виховання; – хлоп'ячі ручні роботи; – дівочі ручні роботи з наукою про домашнє господарство

Джерело: [5; 10]

культурних і моральних цілей, за якими іде народ, держава та людство взагалі» [5, с. 49]. Процес стандартизації освітніх документів був характерним для впроваджуваної освітньої реформи, адже аналіз структури та змісту зазначених вище «Учебних основ» вказує на те, що вони були своєрідними прототипами сучасних освітніх програм. У табл. 2 наведено перелік навчальних предметів, що вивчалися в народних початкових школах Підкарпатської Русі.

Порівнюючи освітні програми 1921 р. та 1933 р., можемо зробити висновок, що освітня програма 1933 р. удосконалена й доповнена навчальними предметами, вивчення яких спрямоване на реалізацію задекларованих цілей навчання в народних школах. До прикладу, введення навчального предмету «Горожанська наука та виховання» зумовлювалося тим, щоб «надати учням основні відомості про Чехословацьку республіку як самостійну державну організацію і як частину міжнародної спільноти, про державні та громадські організації... Виховувати молодь в дусі демократії, любові до ближнього, до народу й до республіки, взаємної терпимості (толеранції), розуміння громадянських прав, обов'язків» [5, с. 56]. Освітня реформа передбачала поступове запровадження варіативності освіти, зокрема це проявилось в наданні можливостей вибору з так званих «необов'язкових предметів»: другої викладової мови (в національних школах – чеської, а в чеських школах – німецької, русинської, угорської), польового/садового/городнього господарства, музики, стенографії тощо. Зауважимо, що варіативність стосувалася й підручників та посібників.

Зокрема, сприятливі умови для розвитку національної освіти, стимулювало закарпатських педагогів (С. Бочек, А. Волошин, М. Грігашій, О. Маркуш, І. Панькевич, Л. Петрашевський, Ю. Ревай, М. Рочек та ін.) до укладання підручників з різних предметів, відтак вчителі мали можливість обирати з-поміж кількох варіантів найбільш зручний для навчання підручник.

Викладені вище результати освітологічного дискурсу освітніх реформ у Закарпатті другої половини XIX – початку XX століття дозволяють сформулювати такі **висновки**: освітня реформа 1868 р. була ініційована на урядовому рівні та активована в результаті прийняття Закону XXXVIII «Про народну освіту», що зумовлювала трансформації на *системно-структурному* (структуризація освітніх рівнів, чітке регламентування строків навчання, встановлення вертикалі «держава – громадське самоврядування – школа»), *організаційно-освітньому* (визначення вимог до освітніх закладів, секуляризація від церкви, закріплення права на рідномовне навчання, обов'язкова початкова освіта) та *педагогічно-змістовому* (стандартизація навчальних планів, навчальних програм, державний контроль за змістом освіти) рівнях. Наслідки реформи 1868 р. сприяли розширенню мережі закладів освіти, сприяли інтесифікації підручникотворення, виданню методичної літератури для вчителів, педагогічних журналів тощо. Освітня реформа 20–30 рр. XX ст. носила характер «згори – вниз» з одночасною широкою підтримкою на локальному (місцевому) рівні через активну участь в її реалізації Шкільного реферату Цивільної управи

Підкарпатської Русі та передової педагогічної громадськості краю. Реформа характеризувалася системними освітніми трансформаціями на *системно-структурному рівні* (розуміння освітніх процесів як невід’ємної частини державотворення, закладів освіти як засобів розвитку людського суспільства, розширення мережі закладів освіти в гірських та віддалених районах, розвиток закладів професійної підготовки), *організаційно-освітньому рівні* (задоволення потреб різних національностей у рідномовному навчанні, подолання неписьменості місцевого населення, встановлення обов’язкової восьмирічної освіти)

та *педагогічно-змістовому рівні* (демократизація та гуманізація змісту освіти, краєзнавчий та державотворчий характер освіти, стандартизація змісту освіти, варіативність освіти тощо).

Перспективи подальших досліджень полягають у дослідженні та узагальненні досвіду співпраці держави та місцевих громад у реалізації єдиної державної освітньої політики з урахуванням регіональних та мультикультурних особливостей конкретного регіону, пошуку шляхів щодо підвищення ефективності його засвоєння в процесі вивчення дисциплін історико-педагогічного спрямування в закладах вищої педагогічної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Березівська Л.Д. Освітньо-організаційні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : дис. д-ра наук : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ, 2009. Т. 1. 505 с.
2. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. 720 с.
3. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). Київ : Грамота, 2003. 216 с.
4. Малий шкільний закон на Чехах. *Учитель*. Рочникъ II. 1921. Ч. 6. С. 91–94.
5. Нормальнь учебнь основы для народных (початковых) школ. *Урядовый вѣстник школьного реферату краєвого уряду Подкарпатскоѣ Руси*. Роч. XIV. 1930. Ч. 4-5. С. 49–65.
6. Проект закона о школьной реформе, 1927 р. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1927–1928 рр.). Оп. 7. Спр. 177. Арк. 1–87.
7. Протест батьків проти чехізації дітей та прохання вчителів про прийняття їх на роботу 1923–1925 рр. ДАЗО. Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923–1925 рр.). Оп. 2. Спр. 573. Арк. 1–35.
8. Статистичні дані початкових і горожанських шкіл про відвідування учнями шкіл 1919–1920 рр. ДАЗО. Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919–1938). Оп. 1. Спр. 936. Арк. 12.
9. Туряниця А.В. Інвестиції Чехословаччини в освіту та культуру Закарпаття (Підкарпатської Русі) в 20-х роках ХХ століття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2002. Випуск 6. С. 194–198.
10. Учебні основы для руських школ Подкарпатскоѣ Руси. *Урядовый Вістникъ школьного одділа цивильної управы Подкарпатскоѣ Руси* / Редакцією школьного одділа. Рочникъ I. Рокъ 1920-21. С. 34–42.
11. Фізеші О.Й. Початкова школа на Закарпатті (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.) : монографія. Ужгород, 2015. 528 с.
12. 1868. évi XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. URL: (дата звернення: 10.01.2023 р.).
13. 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól. URL: (дата звернення: 10.01.2023 р.).
14. Pešina J. Školtvi na Podkarpatské Rusi v přítomnosti. Praha : Statni nakladatelstvo v Praze, 1933. 51 str.